

Filosofie in Frankrijk

Chissey-en-Morvan, France

12 t/m 17 september 2010

De vrije wil en zijn vijanden: een filosofisch front

Docenten: mr. dr. Jaap Gruppelaar

dr. Paul Juffermans

Kok: Michelle Chagnot

“De logica is weliswaar onverbiddelijk,
maar een mens, die leven wil,
weerstaat zij niet.”
F. Kafka

“De angst voor deze mensen heeft me
verschrikkelijk oppervlakkig gemaakt.”
P. Mercier

Schoen met hoge hak

Bij de val van de Berlijnse Muur

Mandela: einde apartheid

De vrije wil en zijn vijanden: een filosofisch front

Volgens Erasmus kunnen we de kwestie van de vrije wil maar beter laten rusten. De grootste geleerden hebben er immers al over nagedacht en gedebatteerd, echter zonder enig resultaat, of erger, met een negatief resultaat, want het leidde tot pijnlijk onbegrip en felle onenigheid. Het direct praktisch belang van de kwestie is voor Erasmus niettemin evident: de vrije wil is de insteek tot ieders handelingsbekwaamheid en verantwoordelijkheid en de impuls voor de zorg voor fatsoenlijk samenleven en eigen zielenheil. Ook tal van andere filosofen, vóór en ná hem, hebben er de aandacht op gevestigd dat we een vrije wil wel moeten veronderstellen - desnoods uitvinden - om goed te kunnen leven en samenleven.

Hebben theologen het over de vrije wil: pas op of de hel breekt los! De bittere strijd over de kwestie van de vrije wil blijkt echter op het moment dat filosofie en wetenschap zich van de theologie emanciperen met andere middelen te worden voorgezet. In de moderne tijd wisselt het front. In het mechanisch wereldbeeld lijkt de idee van de vrije wil een absurditeit. Vanaf dat moment domineren wetenschappers, althans hun wereldbeeld, het debat. Naarmate die wetenschappen succesvoller zijn - of menen te zijn - krijgen de verdedigers van de vrije wil het nog lastiger. In onze dagen is het vooral de neurobiologie die de vrije wil tot gepasseerd station verklaart. Er zijn overigens ook nogal wat filosofen - en niet de minsten - die het bestaan van de vrije wil in twijfel trekken. Soms is hun positie lastig te beoordelen. Hierbij speelt mee dat op het strijdtoneel niet alleen rekening moet worden gehouden met de opkomst van de wetenschappen, maar ook met een nieuw begrip van menselijke subjectiviteit, individualiteit en authenticiteit.

In de context van dat nieuwe subjectiviteitsbegrip maakt de vrije wil een *come back* en krijgt de wetenschap, met name vanaf het einde van de 19^e eeuw, te maken met harde kritiek op zijn koele rationalisme. De mens wordt buiten/ondanks de wetenschap als een interpreterend, expressief wezen opnieuw uitgevonden. In een andere taal dan die van de wetenschap wordt nu over de mens gesproken. Opmerkelijk is echter dat ook in het filosofische spoor dat tegen de koele wetenschappelijk-technische rationaliteit ingaat de vrije wil soms in diskrediet raakt. In de 20^e eeuwse existentie-filosofie is de menselijke vrijheid soms een hard lot beschoren. Dat klinkt nog door in het hedendaagse debat over authenticiteit:

hoe kan vermeden worden dat authenticiteit en vrije wil of eigen wil ontaarden in subjectivisme en vrijblijvendheid? Hoe kan ervoor worden gezorgd dat het individu beseft schatplichtig te zijn aan een cultuurgeschiedenis van ‘bronnen van het zelf’?

In de cursus bespreken we de kwestie van de vrije wil in zijn vele facetten, historisch en thematisch. Na een overzicht van die facettenrijkdom zoemen wij via een historische lijn in op het strijdtoneel. Eerst gaan wij in op Augustinus, het bruggenhoofd van de klassieke filosofie naar het christendom. Hij geldt als de ‘ontdekker’ van de vrije wil, maar ook van het dilemma van goed- en kwaadwilligheid. Zijn complexe vrijheidsopvatting is ook in de vroegmoderne tijd (humanisme en reformatie) de inzet van felle debatten. Vervolgens gaan wij in op wat de regelrechte ontkenning van de vrije wil lijkt te zijn: het determinisme. Vanuit de zeer verschillende perspectieven van scheppingstheologie (predestinatie), natuurwetenschap (causalisme) en geschiedwetenschap (historicisme) krijgt de idee van menselijke vrijheid het zwaar te verduren. Tevens worden echter nu nieuwe filosofische oplossingen bedacht om tegen deze verdrukking in die vrijheid niet te hoeven opgeven. De manier waarop Spinoza dat heeft gedaan verdient tegen de achtergrond van inzichten in de hedendaagse neurobiologie extra aandacht. Hegel en Nietzsche worstelen, ieder op eigen manier, met de dwingende logica van de geschiedenis en komen tot zeer verschillende uitkomsten: de een zoekt het in het politieke en de ander in het artistieke.

Apart vraagstuk is het probleem van het kwaad. Kant heeft de mogelijkheid van de bewuste keuze voor het kwaad gethematiseerd. De ervaringen van de 20ste eeuwse totalitaire politiek en totale oorlog noodzaken tot een nieuwe overdenking van de menselijke natuur, de vrijheid en het kwaad. Daartoe zullen wij ingaan op het werk van Hannah Arendt.

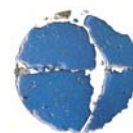
Momenteel schermt men graag met (sterke) argumenten uit de neurobiologie om de vrije wil buiten spel te zetten. Deze discussie bespreken wij aan de hand van A. Damasio’s *Het gelijk van Spinoza*. De thematiek van subjectiviteit, individualiteit en authenticiteit bespreken we aan de hand van het werk van Charles Taylor (*Bronnen van het zelf*) en Peter Bieri (*Handwerk van de vrijheid*).

Over genoemde thema’s nemen wij teksten in de reader op. Om de problematiek aanschouwelijker te maken gaan wij ook in op enkele romans o.a. van Franz Kafka (*Het proces* en enkele korte verhalen) en Pascal Mercier (*Nachttrein naar Lissabon* en *Perlmann’s zwijgen*) en is er tenminste één toepasselijke filmvoorstelling.

Over de docenten

Dr. Paul Juffermans (1945) is arts en filosoof. Hij promoveerde in 1982 op een proefschrift over het overheidsbeleid in de gezondheidszorg in Nederland. In 1989 begon hij aan de studie filosofie met als specialisatie godsdienstfilosofie. In 2003 promoveerde hij op een proefschrift, getiteld *Drie perspectieven op religie in het denken van Spinoza*. Hij publiceert over Spinoza’s filosofie en over godsdienstfilosofie in het algemeen. Hij werkt als filosofiedocent aan diverse instellingen voor Hoger Onderwijs Voor Ouderen (HOVO). Momenteel werkt hij - samen met Jaap Gruppelaar - aan een heruitgave van Spinoza’s *Korte Verhandeling van God, de Mensch en deszelvs welstand*.

Mr. dr. Jaap Gruppelaar (1958) is filosoof-historicus en jurist. Hij werkt als editor 16^e-17^e eeuw bij de Coornhert Stichting (www.coornhertstichting.nl) en als bestuursjurist (www.tekstenuitleg.info). Recente publicaties: J. Gruppelaar, J.C. Bedaux en G. Verwey (red.), *Coornhert - Synode over gewetensvrijheid* (Amsterdam 2008); J. Gruppelaar (red.), *Coornhert - Politieke geschriften. Opstand en Religievrede* (Amsterdam 2009) en J. Gruppelaar, G. Verwey (red.), *D.V. Coornhert (1522-1590): polemist en vredezoeker*, Amsterdam 2010. Momenteel werkt hij aan de vertaling van Coornhert’s *Zedekunst dat is Wellevenskunste* (1585), de eerste ethica in een landstaal.

Programma

De vrije wil en zijn vijanden: een filosofisch front

Zondag 12 september

17.00 - 18.30 Ontvangst, presentatie weekprogramma, rode en witte wijn
19.00 diner (wijn van het huis)

Maandag 13 september **Hoe de strijd begon!**

9.00 - 10.45 Jaap Gruppelaar - *De vrije wil: benaderingswijzen*
11.15 - 13.00 Paul Juffermans - *Augustinus, de klassieke erfenis en de vrije wil*
13.00 Lunch
16.30 - 18.30 Tekstlezing (Berlin) en discussie

Dinsdag 14 september **Determinisme: schepping, natuur, geschiedenis**

9.00 - 10.45 Juffermans - *Spinoza en het gelijk van Spinoza volgens Damasio*
11.15 - 13.00 Gruppelaar - *Menselijke geschiedenis: eindelijk vrijheid, nieuwe dwang (n.a.v. Hegel en Nietzsche)*
13.00 Lunch
15.00 Wandeling/excursie (voor de liefhebbers)
17.00 - 19.00 Film* (voor de liefhebbers)
19.00 Diner (wijn van het huis)

Woensdag 15 september **Het kwaad**

9.00 - 10.45 Juffermans - *Kant over vrijheid en het radicale kwaad*
11.15 - 13.00 Juffermans - *Hannah Arendt over vrijheid en de banaliteit van het kwaad*
13.00 Lunch
15.00 Wandeling/excursie (voor de liefhebbers)
16.30 - 18.30 Tekstlezing en discussie

Donderdag 16 september **Authenticiteit**

9.00 - 10.45 Gruppelaar - *Vrijheid en zelfonderzoek: Taylor versus Mercier/Bieri*
11.15 - 13.00 Gruppelaar - *De boze binnenwereld: Kafka versus Kafka*
13.00 Lunch

Vrijdag 17 september **Actualiteit, conclusies en vragen**

9.00 - 10.00 Jaap Gruppelaar - *Vrijheid als persoonlijke ervaring en politieke realiteit*
10.15 - 11.00 Paul Juffermans - *Vrijheid en afhankelijkheid, vrijheid van en vrijheid tot*
11.30 - 13.00 Discussie aan de hand van stellingen
13.00 Lunch
17.30 - 18.30 Evaluatie
19.00 Afsluitend diner en gesprek, wijn van het huis

* Bij heel slecht weer extra film in plaats van wandeling.